

Rimske vatrozaštitne mjere i požari u svjetlu arheoloških epigrafskih spomenika na tlu današnje Austrije, Mađarske i Hrvatske

Biserka Vlahović, prof.
IV. osnovna škola Varaždin
4osnovna-tajništvo@vz.t-com.hr

Primljeno: 23. 11. 2010.
Prihvaćeno: 09. 02. 2011.
Stručni rad /
Professional paper
UDK 614.842(091):904

Sažetak

U ovom radu dat ću, prikaz rimskih vatrozaštitnih mjera i požara na temelju izbora arheoloških epigrafskih spomenika u današnjoj Austriji, Mađarskoj i Hrvatskoj, a na bazi podataka kojima za sada raspolazemo. Propašću Rimskog Carstva, za mnoga stoljeća, nedostaju potvrde o organiziranoj vatrozaštiti. Usprkos dobroj organizaciji i visokom društvenom položaju panonsko vatrogastvo nije moglo izbjeći propasti rimskih gradova. Prilikom arheoloških istraživanja još se uvijek pronalaze ostaci požara i ostaci ratnih razaranja. Navedeni primjeri, kao i brojni drugi arheološki nalazi, najčešće žrtvenici i natpisi na grobnim spomenicima, svjedoče o dobroj organiziranoj rimskoj vatrozaštiti u Panoniji, čak bolje nego u drugim provincijama. Vrlo stroge kaznene mjere bile su predviđene u rimskom pravu za prekršaje u vatrozaštiti. Namjerno podmetanje vatre bilo je kažnjavano kaznom spaljivanja, a u slučaju izbijanja požara zbog neopreza, osoba koja je prouzročila požar morala je novčano nadoknaditi iskazanu štetu.

Ključne riječi: rimske vatrozaštitne mjere, požari, epigrafski spomenici, Austrija, Mađarska, Hrvatska, zakonski propisi iz vatrozaštite u rimskom pravu

Uvod - Povijesni pregled razvoja vatrozaštite u starih naroda

Nedvojbeno je da su Kinezi, Asirci, Babilonci, kao i drugi, još stariji kulturni narodi, imali sprave kojima su gasili vatru i obavljali vatrozaštitu. Prema, doduše nepotvrđenim, izvorima postojala je u 2. tisućljeću pr. Kr. u Egiptu organizirana vatrozaštita koja se sastojala od privatnih robova "vatrogasaca". Međutim, u tekstovima o piramidama nađeni su hijeroglifi za "kuća koja gori" i "požar", a o događajima vezanim uz požare u egipatskim gradovima podatke nalazimo u svitcima papirusa. Drži se da su to za sada najstarija poznata (godišnja) pisana izvješća o požarima.

Požarne katastrofe u Babilonu bile su povod da kralj Hamurabi (1728. - 1686. pr. Kr.) u svoju zbirku zakona uvrsti i naredbe o vatrogasnim stražama.

Ove su naredbe s ostalih 300 paragrafa uklesane na “Kodeks Hamurabi” (“Codex Hammurabi”) i prikazuju prve poznate protupožarne propise za preventivnu vatrozaštitu.¹ U današnjem azijskom dijelu Turske u gradu Hattusa (oko 1200. pr. Kr., glavni grad hetitskog carstva) vatrozaštitni propisi u detalje su regulirali postupanje s vatrom kao i ponašanje stražara pri tom. Treba naglasiti kako niti jedan od spomenutih slučajeva (zakona) nije sadržavao propise o organiziranoj vatrozaštiti (vatrogastvu).

Najstariji prikaz događaja vezanog uz gašenje vatre nalazimo oko 850. g. pr. Kr. u jednoj palači u gradu Nimrudu u blizini Ninive, glavnog grada Novog asirskog carstva na reljefu od alabastra. Prilikom opsade palestinske tvrđave Lachis branitelji su bacali zapaljene baklje prema napadačima asirskim ratnicima, a oni, kako bi spriječili požar svojih borbenih kola, gasili su vatru vodom iz velikih žlica tzv. zahitača. U glavnom gradu kineskog carstva Sungu, oko godine 564. pr. Kr., organizirana je nakon jednog velikog požara vatrozaštitna četa, a njezin zapovjednik bio je podređen ministarstvu rada.

Rimske vatrozaštitne mjere i obrana od požara na tlu Rimskog Carstva

U vrijeme Rimske Republike oko 300. g. pr. Kr., osim privatnih požarničkih družbi sastavljenih od robova koje su uzdržavali bogati Rimljani, postojala je i organizirana vatrozaštita zbog sigurnosti tijekom noći. Bili su to “tresviri nocturni” u sastavu od tri člana (noćobdije, noćni čuvari). Zanimljivo je da su vrata grada i gradske zidine čuvali robovi pojedinih gradskih okruga. Ove vatrozaštitne čete bile su podijeljene u štrcare (“siphonarii”) i nosače vode (“aquarii”), dok su “sebacarii” imali obavezu osvjetljavanja garišta. Svi ti pravatrogasci nosili su sa sobom, osim oružja i sljedeću opremu: svjetiljke, deke od krpara, ljestve, sjekire različitih veličina, pile, čekiće, kuke za rušenje, motke, spužve i dr. U svakoj grupi bio je i “hornist”, trubač koji je prenosio zapovjedi voditelja postrojbe. I stanovništvo je imalo obaveze pri gašenju vatre, a nadzor na samom požarištu obavljali su “censores”. Najsposobniji organizator privatnih vatrozaštitnih postrojbi oko 80. g. pr. Kr. u Rimu bio je konzul Marcus Licinijus Crassus (Marko Kras), poznatiji kao pobjednik u Spartakovom ustanku. Prema povijesnim i arheološkim izvorima Rimljani su imali dobro organiziranu vatrozaštitnu službu, ne samo u glavnom gradu Rimu, već i u ostalim rimskim provincijama. Pored

¹ Alfred ZEILMAYER, “Das Löschwesen bis zur Verbandsgründung/Anfänge in der Antike” u: *Die Oberösterreichischen Feuerwehren – 140 Jahre Oberösterreichischer Landes – Feuerwehrverband 1869 – 2009*, Linz, str. 11- 12.

“javnog” stručno organiziranog “vatrogastva” (“vigiles”) bilo je i građana, dobro organiziranih prema obrtničkim (cehovskim) načelima tzv. “collegiati”, sličnim našim dobrovoljnim vatrogasnim društvima. Značajno je bilo njihovo veliko iskustvo u služenju spravama u vatrozaštiti. Prije svega treba spomenuti udruženje “fabri” (kovači, zlatari, metalci) koji su se u svojoj djelatnosti služili vatrom (ognjištem) koristili sjekirama, pilama i klještima. “Centonarii” (krojači, tekstilci, kožari) proizvodili su tepihe, deke i sl. koje su namakali u vodu ili ocat i time gušili vatru. U vatrozaštiti su sudjelovali cehovi “dendrofori” (tesari, kolari i druge drvene struke) i tignariji (zidari i ostali obrtnici vezani uz gradnju kuća). Iako su pored svojih stalnih obaveza sudjelovali u vatrozaštiti, bili su dosta strogo organizirani u “decuriae” i “centuriae” (slično vojnim jedinicama). U studiji “Omnes collegiati, concurrere – vatrozaštita u rimskoj imperiji” spominje se 731 takvo udruženje, između ostalih, i na području današnje Austrije.

U vrijeme cara Augusta Rim je bio podijeljen u četrnaest okruga, a carska “vatrogasna jedinica” sastojala se od 8000 pripadnika smještenih u vojarne. U svaka dva okruga nalazila se vatrogasna straža (“cohortes vigillum”), pa je Rim imao sedam takvih straža i četrnaest jedinica za gašenje vatre. U vatrozaštiti su koristili vatrogasne štrcaljke.

Postojanje spomenutih “vatrogasnih jedinica” potvrđuju podaci nađeni u vojarnama pokraj Rima, u Ostiji, Portusu i Napulju, a da nisu ograničeni samo na te gradove govore podaci iz ostalih rimskih provincija i vojnih logora. Zanimljivo je u vezi toga, kako piše Renate Lafer, da u latinskom rječniku ne postoje nikakve oznake (znak) za osobe kojima je povjerena vatrozaštitna služba, dakle koje bi mogle odgovarati današnjem pojmu vatrogastvo.² Upravo ovaj kraći povijesni pregled razvoja vatrozaštite (vatrogastva) olakšat će praćenje analize antičkih požara kao i mjera vatrozaštite na odabranim primjerima epigrafskih spomenika u Austriji, Mađarskoj i Hrvatskoj.

Austrija

Pouzdana arheološki izvori potvrđuju da su stari Rimljani prakticirali organiziranu vatrozaštitu na tlu Rima, ali i u njihovim provincijama. Podatke za to nalazimo u većim gradovima odnosno naseljima provincija Norikum i Gornja Panonija. Na temelju objavljenih arheoloških istraživanja

² Renate LAFER, 2001., Peter LANG, “Omnes collegiati, concurrere – Brandbekämpfung im Imperium Romanorum, Europäischer Verlag der Wissenschaften Frankfurt am Main, 2001., u tekstu dr. iur. Alfreda ZEILMAYRA “Das Löschwesen im römischen Weltreich” u: *Die Oberösterreichischen Feuerwehren, 140 Jahre Oberösterreichischer Landes – Feuerwehrverband, 1869 – 2009*, Linz, str. 13.

može se sa sigurnošću rekonstruirati način ustroja “rimskog vatrogastva,” kao i obveze koje su trebali tadašnji “vatrogasci” izvršavati.

Okupljalište rimskih vatrogasaca u civilnom gradu Carnuntum (Karnuntum) bilo je u južnom kompleksu zgrada velikih terma (“Palastrinine”) pokraj javnog vodovoda. U tom prostoru veličine 18,6 x 14 m nađen je postament visine 157 cm za statu u genija s posvetnim natpisom Faustina-na, jedne od najvažnijih osoba u javnom životu Panonije, što potkrepljuju njegove brojne funkcije navedene na spomenutom natpisu. Na natpisnom polju s prednje strane čitamo da je Faustianus gradski vijećnik Savarije i Karnuntuma, rimski vitez, carski svećenik provincije Gornje Panonije, vojni tribun (vođa 13. legije), zapovjednik kohorte, zapovjednik nad 1000 ljudi ... Spomenuti spomenik genija podigao je u čast cara Marka Aurelija Antonija kao poklon kolegiju vatrogasaca Karnuntuma. Na stražnjoj strani baze upisana su imena dvojice vodećih službenika vatrogasnog udruženja to su: Aeliusa Herculanusa i Upiusa Marcellinusa (“magistri collegii”). Navedeno je i ime zapovjednika Tita Aelia Constantina kao i točan datum postavljanja statue, 23. kolovoz 219. godine. Na bočnim ploham baze oltarnog oblika nalaze se reljefi Merkura i Viktorije.³ Prema tome, ovaj je posvetni oltar posvećen udruženju obrtnika “collegium fabrum”. Latinska riječ “faber” znači radnik, obrtnik odnosno kovač ili tesar. Hans Gilbert Müller, dobar poznavatelj austrijskog vatrogastva, vatrogasni povjesničar, drži da se u rimsko vatrogastvo regrutiralo profesionalce kao što je to danas slučaj u profesionalnom vatrogastvu.

Koliko se za sada može dokazati na temelju jednog nađenog natpisa, raspoložemo podatkom o najstarijem vatrogasnom direktoru (“Branddirektor”) u Vindoboni, današnjem Beču. Bio je to Gaius Marcius Marcianus, predstojnik (starješina) rimskog vatrogasnog udruženja u tom gradu.⁴ Oko 150 - te godine nakon Krista u pograničnoj utvrdi Karnuntum, Panonija (danas Petronell, Donja Austrija) postojala je i organizirana vatrozaštita tj. “vojno vatrogastvo”, sastavljeno od rimskih veterana (“veterani”). Postojanje istih potvrđuje nadgrobni kameni spomenik na kojem su zapisane uz “veterane” i gasilačke trupe “fabri” i “centonarii”, a danas se čuva u Vatrogasnom muzeju u Beču. Na natpisu stoji: “Julius Valis i Flavius Adauctus kapetani udruženja vatrogasaca podigli su spomenik o vlastitom trošku”. Jedno od najzanimljivijih svjedočanstava za vatrogastvo u rimsko vrijeme iz 3. st. p. Kr. je mramorna ploča veličine 153 x 51 cm, nađena

³ Merkur (Mercurius) je starorimski bog trgovine, kasnije izjednačen s gr. bogom Hermesom, u antičkoj mitologiji bog trgovine i obrta, Viktorija božica pobjede. U. BECKER, *Lexikon der Symbole*, Freiburg, 1998., str. 187.

⁴ Hans Gillbert MÜLLER, “Römische Zeit” u knjizi: *150 Jahre organisiertes Feuerwehrwesen in Oberösterreich, 135 Landesfeuerwehrverband*, Linz, Verlag und Radaktion: Oö Landes-Feuerwehrverband, A – 4017 Linz, 2004., str. 10-13.

1915. godine prilikom iskapanja na zapadnom dijelu rimske provincije Noricum, u Flaviji Solvi, na području današnje općine Wagna (Leibnitz) u Štajerskoj. Upravo zbog izuzetne važnosti ovog arheološkog nalazišta iz rimskog doba naziva se “Prvim glavnim gradom Štajerske” (Die erste Hauptstadt der Steiermark”). Brojni arheološki nalazi - natpisi, reljefi i ostali koji se često nalaze na području ovog antičkog grada dokazuju da je Flavija Solva jedan od najprosvjećenijih gradova rimske provincije Noricum.

Ploča se sastoji od natpisa pisanog u više redaka i podijeljenog u tri odlomka. U gornjih osam redaka zapisana je naredba cara Septimusa Severusa (193. - 211. poslije Krista) i Caracalle (ponovo) u kojoj pripadnike dobrovoljnog vatrogastva u Flaviji Solvi djelomično oslobađa poreza zbog njihovog rada za opće dobro. U srednjem odlomku teksta u sedam redaka slijedi popis imena 93 vatrogasca. Posljednja tri reda spominju počasnog predsjednika kolegija (društva), M. Secundiusa Secundinusa, točan dan postavljanja ploče 14. listopada 205. kao i čovjeka kome je bilo povjerenost postavljanje ploče, izvjesnog Ursinusa. Upravo zbog velikog značaja koji ova ploča ima za povijest vatrogastva donosimo najznačajnije podatke. Zbog oštećenja ploče na lijevoj strani u prvom stupcu ne može se u potpunosti pročitati 14 imena, dok je u cijelosti čitljivo 79 imena članova kolegija. Nakon toga slijedi popis članova: *Atilius Iunianus, Castrucius Castruci, Crispinus Quartus, Respectinus Restituti, Severinus Severi, Quintus Castruci, Conginus Cosatus, Ursus Publii, Dubitanus Masculi, Valerius Commodus, Maternus Crispi / Mateio Maturi, Primitianus Primiti, Secundinus Quarti, Sertorius Karus, Claudius Leo, Ulpus Vitalis, Atilianus Attici, Emeritus Setotini, Iulius Saturninus, Vitalis Ruccesi, Kanius Dignus, Veranus Iuniani / Classicianus Canonis, Rettius Hercul, Nonius Tertullinus, Insequens Taciti, Vibius Catusa, Secundus Tertulli, Finitus Valentionis, Sertorius Karus iunior, Calendinus Angulati, Spectatinus Spectati, Valentinus Vitalis, Iulius Ianuarius, Iulius Marinianus, Ulpus Quietus / Crispinus Vibeni, Pompeius Vitalis, Masculinus Surionis, Tertullinus Tutoris, Potentinus Potentinae, Sextus Atilis, Flavius Annianus, Kanius Valentinus, Aurelius Sabinianus, Sabinianus Sabini, Sacretius Sextus, Iulius Secundinus, Secundianus Secundi, Iulius Tacitianus, Secundinus Adnamati / Vitalis Ingenui, Sextus Maximus, Rutilius Rutilianus, Severus Senilis, Primigenianus Primigeni, Longinus Paterio, Domitius Adnamatus, Titus Restutus, Valerius Valerianus, Tertius Vitalis, Iunius Tertullus, Ingenuus Adnami, Rufius Optatus, Marcianus Ingenui / Flavuius Genialis Terntinus Marini, Iustus Iustini, Iunius Paterio, Aurelius Maximus, Crispus Honoratus, Ingenuus Mateionis, Surianus Secundini, Iulius Valentinus, Lucinius Iunius, Quintianus Quniti, Iunius Secundinus i Macedo Optati.*

Car Septimus Severus regulirao je tekstom oslobađanje od poreza pripadnike ovog vatrogastva (dekretom o javnim davanjima). Za sada je to

prvi pisani dokument takvog karaktera na ovom području. U zaključku stoji da su ploču podigli svi članovi gore navedeni “collegium centonarium” u čast njihovom predsjedniku M. Secundiusu Secundinusu, odlukom općinskog savjeta grada Solve, na dan 14. listopada 205., a administrativne agende obavio je Ursinus.⁵

Prilog 1: Ploča iz Flavije Solve sa popisom 93 vatrogasaca (kustos Lind Gabriele, Römer Museum Flavia Solva, Austrija)

Dakle, u današnjoj Austriji potvrđena su sljedeća “vatrogasna društva” PANNONIA SUPERIOR:

CARNUNTUM (PETRONELL) – veterani, fabri i centonari

VINDOBONA (WIEN) – fabri

NORICUM: CETIUM (ST. PÖLTEN) – fabri

FLAVIA SOLVA (WAGNA KOD LEIBNITZA, ŠTAJERSKA)

– centonari

VIRUNUM (ZOLLFELD U KORUŠKA) – subaediani

AGUNTUM (kod Leibnitza, ISTOČNI TIROL) – centonarii.

Iako za to još nema arheoloških nalaza niti drugih izvora, gotovo je sigurno da su i u drugim rimskim gradovima Austrije djelovali organizirani vatрозаštítari (Brandbekämpfer): u Brigantumu (Brenz), Iuvavum (Salzburg), Ovilava (Wells), Teurnia (St. Peter, Koruška), Celia (Celje) i legionarskom logoru kao što je Lauriacum (Lorch – kod Ennsa).⁶

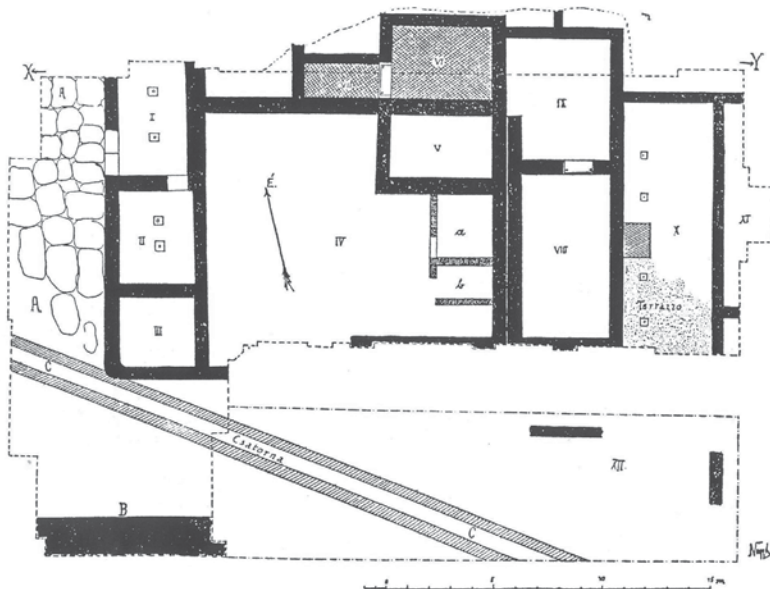
⁵ Najsrdačniji zahvaljujem profesoricu / kustosu Lind Gabriele iz Römermuseum Flavia Solva – Wagna, na ustupljenim podacima i literaturi kao i vođenju tijekom terenskog istraživanja u mjesecu travnju 2010. godine.

⁶ Redaktionsteam: *140 Jahre Landes – Feuerwehrverband Oberösterreich und 80 Jahre Landes – Feuerweherschule in Linz*, Linz, 2009., str. 14-16.

Mađarska

Prve izvore o vatrozaštiti (vatrogastvu) u Mađarskoj nalazimo u vrijeme Rima kad je zapadni dio današnje Mađarske pripadao Rimskom Carstvu i bio sastavni dio rimske civilizacije nazvan Panonija. To potvrđuju i arheološki izvori iz 2. st. pr. Kr. da je postojala organizirana gasilačka služba u nekoliko gradova Panonije kao npr. u Aquincumu (danas Budimpešta III. okrug), u Savarii (danas Szombathely) i dr. službu gašenja i čuvanja straže obavljala su različita zanatlijska (obrtnička) društva tzv. "collegia". Prije svega to su bili obrtnici metalci (kovači) i drvodjelci (tesari) tzv. "faber" i suknari tzv. "centonarius".⁷ Nalazi arheoloških istraživanja svjedoče da je godine 160. pr. Kr. u civilnom gradu Aquincumu bio izgrađen "vatrogasni dom" (scola). Tijekom arheoloških istraživanja nađen je kompletan temeljni zid i podrum gradskog "vatrogasnog doma".

Prilog 2: Tlocrt rimskog vatrogasnog doma (Váry Lászlóne, „Der Feuerwehr in Ungarn bis 1918 ein historischer Abriss“, u katalogu: Burgenländische Landessonderausstellung Feuerwehr gestern und heute, Eisenstadt, 1998.)

⁷ Lászlóne VÁRY, "Das Feuerwesen in Ungarn bis 1918 ein historischer Abriss", u: katalog Burgenländische Landessonderausstellung: Feuerwehr gestern und heute (Red. Valentinisch H. Perschy J.), Schloss Halbturn, Eisenstadt 1998., str. 143.

Točno datiranje zgrade značajan je nalaz za povijest panonskog vatrogastva. Za vrijeme jednog ratnog napada zgrada je 250. g. u cijelosti izgorjela. Pritom su iz prostora za okupljanje "vatrogasaca" na prvom katu u podrum pale prenosive orgulje. Godine 1931. tijekom istraživanja nađene su uništene u 400 dijelova. Rekonstrukcijom je utvrđeno da se ove orgulje sastoje od 52 piska i 4 registra. Na brončanoj posvetnoj pločici u šest redaka u posvetnom natpisu stoji da je ove orgulje poklonio i platio Gaius Julius Viatorimus, gradski vijećnik (senator) Aqiancuma, rimski vojni predstojnik, vatrogasni zapovjednik kolegija suknara u godini kad su Modestus i Probus bili konzuli, tj. godine 228. Iz natpisa se doznaje da su to orgulje tzv. "Wasserorgel"⁸ koje u antici nisu bile rijetkost.

U Ondódu kod Szombathelya nađen je posvetni kamen iz 2. ili 3. st. pr. Kr. s natpisom u osam redaka. Posvećen je bogu Merкуру kao dar Caiusa Juliusa Maximusa, senatora Savarije, predstojnika kolegije kovača i suknara (tkalaca) tj. zapovjednika dobrovoljnih vatrogasaca Savarije (Szombathelya) podignutog u zahvalu za ispunjenje jednog zavjeta.⁹

Za pretpostaviti je da je i u drugim mađarskim gradovima i mjestima u vrijeme Rima bila dobro organizirana vatrozaštitna služba. Uz već spomenute primjere svakako je potrebno navesti jedan od danas najznačajnijih arheoloških lokaliteta Mađarske – rimski grad Gorsium. Grad je smješten na raskrižju puteva, a izrazito strateško značenje daju mu dva pravca. Jedan pravac vodio je iz Italije prema Aquincumu, dok je drugi povezivao područje Balkana s rijekom Dunav. Gorsium je bio centar rimskih legija u tadašnjoj rimskoj provinciji Panoniji.¹⁰ Tijekom povijesti često je stradao u ratnim pustošenjima i požarima. Nakon jednog takvog pustošenja, car Dioklecijan je osnovao novi grad nazvan Herculia, koji je postao sjedištem carskog kulta rimske provincije Panonije Inferior. Sigurno je da je u civilnom gradu u kojem su djelovali brojni obrtnici, trgovci, graditelji, umjetnici i drugi, bila organizirana, kao i u ostalim antičkim gradovima pod rimskom upravom, vatrozaštitna služba (Lösch- und Wachdienst) i služba čuvanja straže.

⁸ Pronalazak ovih orgulja pripisuje se Ktesibiosu od Aleksandrije koji je u 3. st. pr. Kr. izumio i prve vatrogasne štrcaljke. Opširan opis konstrukcije tih orgulja na vodu kao i tlačne pumpe daje rimski arhitekt i inženjer M. Vitruvius Pollio u njegovih "10 knjiga o arhitekturi", ("De architectura"), J. JANKOVIĆ, u: *Zborniku hrvatskog vatrogastva 1864. – 1994.*, Varaždin 1994., str. 32.

⁹ Karl KAUS, "Feuerwehren im römischen Pannonien" u katalogu: *Burgenländische Landessonderausstellung*, (Red. Valentiniš / Perschy), Schloss Halbturn, Eisenstadt, 1998., str. 67 – 73.

¹⁰ F. JENŐ, "Gorsium – Herculia" vodič, Freilichtmuseum, Archäologischer Park, Tác 2010.

Prilog 3: Posvetni kamen iz Ondonda sa područja današnje Mađarske (Kaus Karl, "Feuerwehren in römischen Pannonien", u katalogu: Burgenländische Landessonderausstellung Feuerwehr gestern und heute, Eisenstadt, 1998.)

U vojnom dijelu grada legionari su, osim stalnih vojnih obaveza, obavljali i vatrozaštitnu službu, što se prije svega odnosilo na legionare veterane.¹¹

Hrvatska

Sisak / Siscia

Na tlu današnje Hrvatske prema rimskom uzoru, poput već navedenih primjera u Austriji i Mađarskoj, bila je, također, organizirana obrana od požara kao i primjerene mjere vatrozaštite. Arheološki podaci donose zanimljivosti vezane uz Sisciu (Sisak), vojno sjedište rimske provincije Panonije, koja se postepeno razvija u upravno i političko središte te postaje značajan grad Rimskog Carstva. Pozornost ćemo ovdje posvetiti kamenom

¹¹ Terenska istraživanja u Tăcu (Mađarska) obavljena su u svibnju 2010. godine.

spomeniku iz rimske Siscije koji je prvi stručno obradio poznati povjesničar i arheolog Josip Brunšmid. Na stranici 86. pod rednim brojem 197. objavljene su tri fotografije tog spomenika.¹² Natpis na žrtveniku od bijelog mramora pronađen u Sisku glasi: “Žrtvenik, posvećen 13. kolovoza nepoznate godine Herkulu od Gaja Ingenuja Rufinijana, Gajeva sina iz Quirinskoga tribusa, vječnika septimijske kolonije Siscije, gradskog blagajnika i predstojnika vatrogasne zadruge, i od Ingenije Rufine sa svojtom.”

Prilog 4: Žrtvenik posvećen Herkulu od Gaja iz Siscije (Josip Brumšmid, “Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu”, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva (1907.), str. 86.)

Žrtvenik je zapravo postament (baza) za veću skulpturu. Brumšmid piše da je sada stanje novo, jer se ovdje prije 12 godina nalazila jedna figura iz Solina (sada skinuta). Na reljefu je prikazana mlada muška osoba, duge uređene kose koja dopire do ramena. Osoba je odjevena u kratak chiton s rukavima. U lijevoj ruci drži veliku plitku zdjelu ili tanjur na kojem se nalazi

¹² Josip BRUNŠMID, “Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu”, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva 1907. godine*.

nekakvo jelo (dvije ribe?), a u spuštеноj ruci drži tkaninu, nešto kao ubrus ili rubac. Sprijeda u gornjem dijelu nalazi se slovima zapisan datum kada je vjerojatno spomenik podignut ili posvećen. Tekst spominje Sisiciju kao koloniju. Poput već naprijed spomenutih sličnih epigrafskih spomenika koje smo analizirali u Austriji i Mađarskoj, vidljivo je da se i u ovom slučaju radi o Rufinijanu, dakle, uglednoj javnoj osobi koja je obavljala više funkcija u gradskoj upravi Sisicije. Tako je, između ostalog, bio član gradskog vijeća, blagajnik sisačke općine, a uz to je vršio dužnost zapovjednika vatrogasne udruge. Brunšmid skreće pozornost vezano uz vatrozaštitnu službu na još nekoliko spomenika. Ovdje spominje članove u okviru centonarija koji su pretpostavlja u Sisciji gasili vatru zajedno s fabrima i dendrophorima (CIL 10858 i CIL 10850). Zanimljivo je da za fabre nema još sigurnih izvora, dok se ostali navedeni spominju na navedenim nadgrobnim spomenicima. Nije poznat povod zašto je žrtvenik s kipom Herkulu bio posvećen (nije navedeno), ali se zna da je posvećen 13. kolovoza na dan koji je u Herkulovu kultu bio svečan dan. Na kamenim spomenicima pronađenima u Sisiciji, Siscija se spominje kao kolonija Septimija Sisicija (CIL 3973 i CIL 3976) i kolonija Septima Siscija Augusta (CIL 4193), što dokazuje da je car Septimus Severus učinio nešto značajno za ovaj grad, a to je bio povod da se kolonija nazove njegovim imenom.

Varaždinske Toplice / Aquae Iasae

Specifičan geografski položaj, dobri klimatski uvjeti i razgranata mreža starih puteva bili su razlog za naseljavanje i razvoj topličkog kraja. Ovim krajem od davnina prolaze stare rimske ceste od sjevera prema jugu i od istoka prema zapadu. Bile su to strateški važne ceste, koje su dolazeći iz srednje Europe preko Ptuja (Poetovio) prema Ludbregu (Iovia) i dalje prema Osijeku (Mursa) uz vodeni put Dravu i od Ptuja prema Varaždinskim Toplicama (Aquae Iasae) i dalje prema Ščitarjevu (Andautonia), činile gustu mrežu putova. Ipak, najznačajnije od svega, u samom središtu antičkog naselja je prirodni izvor termalne vode u središtu rimskog foruma Aquae Iasae. Upravo zahvaljujući tom izvoru postoji kontinuitet i tradicija liječenja na ovim prostorima. Najveći procvat Varaždinske Toplice doživjele su u vrijeme antike o čemu svjedoče brojni nalazi iz rimskog doba datirani u period od 1. – 4. st. Rimljani su od 13. do 9. godine prije Krista osvojili prostor Gornje Panonije pa to naselje u vrijeme vladavine cara Augusta nazivaju Aquae Iasae te i to ukazuje na korištenje ljekovite vode i postojanje kupališno – lječilišnog naselja. Ipak, naročiti procvat Aquae Iasae doživjele su u 2. st. za vladavine cara Marka Aurelija.¹³ Oko 300. godine u naselju

¹³ *Aquae Iasae*, katalog, izdavač Grad Varaždinske Toplice, 2010.

izbija veliki požar nakon kojega car Konstantin Veliki obnavlja ovo nase-
lje. Prvi dokument o požaru u Toplicama nalazimo uklesan na mramornoj
ploči rimskog cara Konstantina s početka 4. st. pr. Kr. koja je jedan od naj-
značajnijih izložaka Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice (Arheološka
zbirka muzeja, A. inv. br. 309). Rezultati arheoloških istraživanja potvrdili
su sadržaj ove ploče pisan latinskim jezikom, a donosimo ga na latinskom
jeziku i u prijevodu na hrvatski jezik:¹⁴

*„IMPERATOR CAESAR FLAVIVS VALERIVS CONSTANTIVS PIVS FELIX
MAXIMVS AVGVSTVS, AQVAS IASAS OLIM VI IGNIS CONSVMPITAS
CVM PORTICIBVS ET OMNIBVS ORNAMENTIS AD PRISTINAM FACIEM
RESTITVIT, PROVISIONE ETIAM PIETATIS SVAE NVNDINAS DIE SOLIS
PERPETI ANNO CONSTITVIT, CVRANTE VALERIO CATVLLINO VIRO
PERFECTISSIMO, PAEPOSITO PROVIN CIAE PANNONIAE SVPERIORIS“.*

*“Cezar Flavije Valerije Konstantin, pobožni, sretni, najveći, uzvišeni, vratio
je raniji izgled Toplicama, koje su stradale od požara, s porticima i svim ukrasi-
ma. Također je svojom brigom odredio da se svake nedjelje u godini održavaju
sajmovi. Brigu oko toga imao je Valerije Katulin, najodličniji muž, zapovjednik
provincije Gornje Panonije”.*

Rezultati arheoloških istraživanja potvrdili su navode s ploče. Konstan-
tinova obnova dala je glavni pečat istraženom i prezentiranom kompleksu
kupališta te njemu priležećeg foruma s kapitolijem. Istovremeno, istraži-
vanja bacaju kritičko svjetlo na izričaj “ad pristinam faciem restituit” jer su
Toplice obnovljene primjereno sredstvima, potrebama i ukusu kasnog car-
skog razdoblja ...¹⁵

Osijek / Mursa

Bogata pronađena arheološka građa na širem području današnjeg Osi-
jeka govori o kontinuiranoj nazočnosti rimske vojske na ovom području
od vremena Augusta Oktavijana i Tiberija pa sve do vremena vladavine
cara Vespazijana u obliku vojnog logora. Rimska kolonija Mursa razvila se
na granici dviju Panonija. Pretpostavlja se da je statusu rimske kolonije na
ovom području prethodio conventus civium Romanorum. “Svi su građani
po osnivanju kolonije bili uvršteni u tribus Sergia, kojoj je i car pripadao,
stoga je i kolonija dobila pridjevnik Aelia, po carevom gentiliciju. Na epigra-
fičkoj građi se najviše ime grada označuje kao Colonia Aelia Mursa, odno-

¹⁴ B. VLAHOVIĆ, *Dobrovoljno vatrogasno društvo Varaždinske Toplice*, Varaždinske Toplice, 2009., str. 95.

¹⁵ HAJDUK – LUETIĆ, *Povijest naselja i razvoj balneološko – medicinske djelatnosti u Varaž-
dinskim Toplicama*, Varaždinske Toplice, 1981., str. 12.

sno, Colonia aelia Mursensium. ... Što se tiče urbanističkog razvoja civilnog naselja rimske Murse, potrebno je naglasiti da se ona razvila iz rimskog vojnog logora, čime je predodređen njezin gradski oblik i perimetar.”¹⁶

Vežano uz temu ovog rada donosim primjer spomenika koji je pronađen prilikom gradnje učiteljske škole u Donjem gradu, a danas se čuva u Gradskom muzeju u Osijeku. Riječ je o votivnom spomeniku visine 0,93 cm, natpisno polje širine 0,36 cm nosi natpis: “J(ovi) o(ptimo) m(aximo) prosalute T(iti) Fl(avii) Martini d(ecurionis) c(oloniae) M(ursae), praef(ecti) coll(egii) cent(onariorum) (duo) vir(i) design(ati) Fl(avius) Philippuslibert(us) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).” U prijevodu, ovaj je spomenik podigao “Flavisu Philippus bivši rob, a kasnije slobodnjak Tita Flavija Martina, Jupiteru na čast, a za zdravlje svoga gospodara Titus Flavius Martinus obnašao je više časti. Bio je gradski vječnik (decurio), predstojnik ili bolje zapovjednik zbora vatrogasaca (centonarii), a bio je izabran za gradskog načelnika (duumvir). Vjekoslav Celestin zaključuje da su spomenuti centonari “prvobitno pratežari kod legije”, koji su imali praviti pletere (centones) kao obranu protiv vatre. Naš Martinus bio je predstojnik zadruga ili ceha vatrogasaca, koji su pravili obrambene sprave od vatre i gasili požare.”¹⁷ Flavius Philipus koji se na ovom spomeniku spominje kao libertus bez prenomena bio je Martinov oslobođenik, kojega je isti pustio na slobodu povodom svog izbora za gradskog načelnika. U znak zahvalnosti Flavius mu podiže zavjetni spomenik Jupiteru na čast, a gospodaru na zdravlje. Na temelju iznijetog primjera votivnog spomenika iz antičke Murse, može se zaključiti da je i ovdje postojala dobro uređena gasilačka služba poput one u Austriji i Mađarskoj.

Zaključak

Na početku rada donijet je kraći povijesni pregled razvoja vatrozaštite starih naroda zbog što lakšeg praćenja teme kojom se bavi ovaj rad. Činjenica je da su se Kinezi, Asirci, Babilonci, Grci, Egipćani i dr. suprotstavljali vatrenoj stihiji i provodili elementarnu zaštitu od požara spravama kojima su gasili vatru i obavljali vatrozaštitu u skladu s tadašnjim dostignućima, mogućnostima i potrebama. U vrijeme antičkog Rima protupožarnoj zaštiti se poklanjala posebna pozornost i to se iskustvo primjenjivalo diljem rimske države u drugim gradovima i mjestima koji su bili rimski ili su bili od posebnog značaja za Rimsko carstvo. Kako bi se spriječili česti požari rimski su se obrtnici organizirali radi vlastite zaštite od požara u

¹⁶ Mursa u: Wikipedija hr.wikipedia.org/wiki/Mursa 05. 10. 2010.

¹⁷ Vjekoslav CELESTIN, “Epigrafski prilozi iz Murse”, *Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb* Vol. 6 No. 1. (1902.).

dobrovoljna udruženja na cehovskoj osnovi, dakle prema djelatnostima kojima su se bavili. To su bili cehovi “collegium” fabri (kovači, zlatari, metalci, kamenoklesari), centonariji (krojači, tekstilci, kožari), dendrofori (tesari, kolari i druge drvene struke) i tignariji (zidari i svi ostali povezani s gradnjom). Uprava ceha sastojala se od majstora “magistra”, dok je operativno–zapovjedničku službu obnašao “perfekt”. Osim privatnih požarničkih družbi sastavljenih od robova koje su uzdržavali bogati Rimljani bila je organizirana i zaštita od požara tijekom noći, u sastavu od tri člana koju su činili “trevisi nocturni”, noćobdije ili noćni čuvari. U vojsci je osnovana profesionalna služba vojničkih vatrozaštitara. Nalazimo ih u Rimu, ali i diljem rimske države, većinom u legijama rimske vojske, što potvrđuju podaci nađeni u vojarnama.

Razvoj rimskih vatrozaštitnih mjera i obrane od požara pratili smo na primjerima epigrafskih spomenika na tlu današnje Austrije, Mađarske i Hrvatske na brojnim arheološkim dokazima (žrtvenici, reljefi, nadgrobni spomenici i sl.). Iz iznijetog je vidljivo da su svi veći gradovi i mjesta imali dobro organiziranu vatrozaštitnu službu kao npr. u Austriji Carnuntum – Petronell, Vindobona – Beč, Flavia Solva – Wagna / Leibnitz i dr. Materijalni dokazi na kojima temeljito postojanje vatrozaštitnih cehova u Austriji su: postament za satuu genija u Carnuntumu, zatim nadgrobni kameni spomeni iz istog nalazišta kojeg su podigli Julius Valis i Flavius Aductus kapetani udruženja vatrogasaca o vlastitom trošku. Za sada je najznačajniji arheološki nalaz natpisna ploča s popisom imena 93 vatrogasaca iz Flavie Solve, koju su odlukom općinskog savjeta grada Solve podigli svi spomenuti članovi “collegium centonarium” u čast njihovom predsjedniku M. Secundiusu Secundimusu. Dekretom o javnim davanjima (rad za opće dobro) regulirano je oslobađanje od poreza pripadnika ovog vatrogastva.

Vrijedne podatke o razvoju vatrozaštite na tlu današnje Mađarske u vrijeme rimske vladavine pratili smo na primjerima gradova Aquincum – Budimpešta, Savaria – Szombathely i Ondódu kod Szombathelya. Arheološki izvori potvrđuju dobro organiziranu gasilačku službu koju su obavljala različita zanatlijska (obrtnička) društva tzv. “collegia”. U civilnom gradu Aquincumu nađeni su ostaci “scole” vatrogasnog doma što je značajni nalaz za povijest vatrogastva (160. god. pr. Kr.), a zabilježeno je i djelovanje vatrozaštitara fabra i centonarija. U Ondódu na posvetnom kamenu je zapisano ime Caiusa Juliusa Maximusa, posebno važnog za djelovanje kolegija kovača i suknara. Maximus je zapovjednik dobrovoljnih vatrogasaca Savarije, ali i senator tog grada. Osim spomenutih gradova dobro je bila organizirana služba obrane od požara i na tlu današnje Hrvatske kao npr. u Mursi – Osijeku, Siscii – Sisku u Aquae Iasae – Varaždinskim Toplicama i dr. Sve podastrijeto potvrđuju materijalni dokazi. U Mursi je djelovalo

Mursijsko udruženje vatrozaštitara (vatrogasaca) na čelu sa zapovijednikom Titom Flavijem Martinom, što potvrđuje tekst na votivnom spomeniku pronađenom u Osijeku. Na mramornom spomeniku iz rimskog doba pronađenom u Sisku posvećenom Herkulu od Gaja Ingenuja Rufinijana, predstojnika vatrogasne zadruge tekstilaca, krojača i drugih. Za pretpostaviti je da je ovaj ceh imao značajnu ulogu u vatrozaštiti urbanog prostora Siscije (13. kolovoz nepoznate godine). Prvi dokument o požaru zapisan (uklesan) na mramornoj ploči rimskog cara Konstantina (Konstantinova ploča) s početka 4. stoljeća naše ere nalazimo u antičkom naselju Aquae Iasae poznatom po prirodnom izvoru termalne vode.

Opisani spomenici svjedoče o dobro organiziranoj vatrozaštiti i mjerama obrane od požara na tlu Rimskog carstva i dokazuju da su u tu djelatnost bili uključeni svi slojevi rimskog društva vojska, obrtnici, građani, robovi i dr. Uvjeren sam da će ovaj rad biti poticaj za daljnja istraživanja ove zanimljive teme upravo stoga što u stručnim radovima ona nedostaju.

Zusammenfassung

Römische Feuerlöschmassnahmen und Brände im Licht der archäologisch – ephigraphischen Denkmäler auf dem Gebiet der heutigen Österreich, Ungarn und Kroatien

Im diesem Werk wird ein Überblick der römische Feuerlöschmassnahmen und Brände auf Grund der Wahl von den archäologischen ephigraphischen Denkmäler auf dem Gebiet des heutigen Österreich, Ungarn und Kroatien gegeben und das auf Grund der Informationen die wir bis heute gesammelt haben. Mit dem Zerfall des Römischen Reiches fehlen für die Jahrhunderte Nachweise über einen organisierten Brandschutz. Trotz der guten Organisation und dem hohen gesellschaftlichen Stellenwert der pannonischen Feuerwehren konnten aber letztlich die Zerstörung der römischen Städte nicht verhindert werden. Bei archäologischen Ausgrabungen finden sich immer wieder Brandschichten als Spuren von Schadenfeuer und kriegerischen Zerstörungen. Die angeführten Beispiele, sowie zahlreiche weitere archäologische Funde meist Weihsteine und Grabinschriften zeugen, dass das römische Feuerlöschwesen in Pannonien gut organisiert war und wohl auch besser als in anderen Provinzen funktionierte. Mit dem Zerfall der Römischen Reiches fehlen für die Jahrhunderte Nachweise über einen organisierten Brandschutz. Erst Anfangs des 11. Jahrhunderts beschäftigte man sich wieder mit der Brandverhütung und – bekämpfung. Die im römischen Recht vorgesehenen Strafen waren sehr streng: Brandstiftung wurde mit der Todesstrafe mit dem Feuertod, geahndet und bei Schadenfeuern, die durch nachlässigkeit entstanden waren, wurde der Verursacher zu vollem Schadenersatz verpflichtet.

Schlüsselwörter: Römische Feuerlöschmassnahmen, Brände, ephigraphische Denkmäler, Österreich, Ungarn, Kroatien, rechtliche Vorschriften aus dem Feuerlöschwesen aus dem römischen Recht

DRUŠTVO POVJESNIČARA GRADA VARAŽDINA
I VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

UDK 94(497.5-37Varaždin)
ISSN 1848-0837

**HISTORIA VARASDIENSIS
ČASOPIS ZA VARAŽDINSKU
POVJESNICU**

1

VARAŽDIN, 2011.

Nakladnik / *Publisher*

Društvo povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije

Za nakladnika / *For the Publisher*

Spomenka Težak

Uredništvo / *Editor's board*

Rajko Guščić, prof. (Varaždin)	Magdalena Lončarić, prof. (Varaždin)
dr. sc. Vladimir Huzjan (Varaždin)	MSc Ivan Obadić (Zagreb)
mr. sc. Suzana Jagić (Ivanec)	Spomenka Težak, prof. (Varaždin)
Ivančica Jež, prof. (Ludbreg)	dr. sc. Hrvoje Petrić (Zagreb)
mr. sc. Siniša Krznar (Zagreb)	Kruno Sudec (Varaždin)

Kontakti Uredništva / *Editor's office*

Franjevački trg 6, 42 000 Varaždin; tel/fax. 042/658 762;
e-mail: historiavarasdiensis@gmail.com

Glavni i odgovorni urednici / *Editors in Chief*

dr. sc. Hrvoje Petrić, MSc Ivan Obadić

Savjet časopisa / *Journal's council board*

dr. sc. Juraj Belaj (Zagreb), dr. sc. Neven Budak (Zagreb), dr. sc. Dragutin Feletar (Koprivnica), mr. sc. Ernest Fišer (Varaždin), PhD Zoltán Gózszy (Pečuh), dr. sc. Željko Holjevac (Zagreb), Siniša Horvat, prof. (Varaždin), dr. sc. Andrej Hozjan (Maribor), Damir Hrelja, prof. (Varaždin), dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević (Zagreb), Miroslav Klemm, prof. (Varaždin), dr. sc. Nevenka Krklec (Varaždin), dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol (Zagreb), dr. sc. Janko Pavetić (Varaždin), prof. emeritus Franjo Ruža (Varaždin), akademik Franjo Šanjek (Zagreb), Marina Šimek, prof. (Varaždin), mr. sc. Eduard Vargović (Varaždin), PhD Leopold Toifl (Graz)

Grafički urednik / *Graphic editor*

Kruno Sudec

Naklada / *Copies*

300

Priprema i tisak / *Layout and Print*

Tiskara Zelina d. d. - Sv. Ivan Zelina

Časopis izlazi jednom godišnje. Cijena primjerka iznosi 100 kuna.

Časopis se objavljuje novčanom potporom Grada Varaždina, Varaždinske županije, Vindije d. d. i Bernarde Nova d. o. o.

Korice: Kartuša sa Sotterova atlasa iz 18. st. koji se čuva u Državnom arhivu u Varaždinu

Autor i oblikovanje korica: Kruno Sudec

Konačno oblikovanje i priprema korica za tisak: Studio Fotak